

¹ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

²ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Atipikus Viselkedés és Kogníció Gyógypedagógiai Intézet

³ELTE Gyakorló Óvoda és Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény

⁴Dió Általános Iskola, Készségfejlesztő Iskola, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény és Kollégium

Lakóotthonban élő értelmileg akadályozott személyek és segítőik nonverbális kommunikációjának jellegzetességei

A gesztusok használata

BÉNYI ESZTER^{1,4} – BARTHEL BETTY² – GALGÓCZY ANNA^{2,3}

benyi.eszter03@gmail.com,

barthel.betty@barczy.elte.hu,

galgoczyanna@gmail.com

ABSZTRAKT

Háttér és célok: Az értelmileg akadályozott személyek kommunikációja sok esetben nehezített (Radványi, 2007), így különösen nagy szerephez jutnak a különféle nonverbális jelzések, melyek vizuális megerősítést jelentenek az elhangzott információk feldolgozásához (Pease & Pease, 2006). Értelmi akadályozottság esetén ugyanakkor a percepció, a feldolgozás módja, menete, intenzitása eltérhet a megszokottól (Radványi, 1994). E folyamatok szisztematikus megfigyelése és elemzése segítheti az értelmileg akadályozott személyek nonverbális kommunikációjának, illetve kommunikációs szerepeltetésének (Marton, 1995) jobb megértését.

Módszer: Jelen munkánk esettanulmány, egy adott lakóközösség 4 tagjának megadott időszakokban – a közös vacsora előkészítése és elköltése során – videóval rögzített nonverbális kommunikációs megnyilvánulásainak kvalitatív és kvantitatív elemzése. Megfigyeltük a lakók¹ egymás felé irányuló, valamint két eltérő kommunikációs stílusú segítővel² megvalósuló interakcióit. Mivel a lakóközösség hagyományai közt szerepel a „csendes vacsora” – ekkor nem történik verbális megnyilatkozás –, a „beszélgetős” és „csendes” alkalmakkor jellemző nonverbális megnyilatkozások egybevetésére is sor került.

Eredmények: Az értést támogató illusztráló gesztusokat (Wacha, 2011) a lakók leginkább az önkifejezésre használják. Az irányító gesztusok vonatkozásában kapott eredmények megerősítik a szakirodalomban (pl. Hódi, 1981) leírtakat, miszerint leginkább a domináns fél használja ezen jelzéseket. Az önmagát nehezen kifejező értelmileg akadályozott személy a feszültséggel teli helyzetekben szorongással reagálhat, ami testet ölthet a gesztikulációban is. A Horányi-féle partícipatív modellben értelmezve (Horányi, 2006) a lakók és a segítők közötti eltérő kommunikációs szubkultúrához tartozásból fakadó szakadék áthidalásához a lakók számára eszközként szolgálhatnak az illusztráló gesztusok.

Következtetések: Az értelmileg akadályozott személyeket támogató neurotípusú emberek jelentős hatással vannak a támogatott emberek kommunikációs szerepeltetésére, valamint az interakcióik tartalmi és dinamikai aspektusaira. Ebből kifolyólag elengedhetetlen a segítő személyek tudatos háttérbe húzódása, valamint a szimmetrikus kommunikációs helyzetek megteremtése.

Kulcsszavak: értelmi akadályozottság, felnőtt, nonverbális kommunikáció, gesztikuláció, lakóotthon.

DOI: 10.52092/gyosze.2021.2-3.6

---

¹ A vizsgálati helyszínül szolgáló lakóotthonban élő, értelmileg akadályozott személyek.

² A lakóotthon közösségének azon neurotípusú tagja, aki az értelmileg akadályozott személyeket a mindennapi helyzetekben, feladatokban támogatja.

HÁTTÉR ÉS CÉLOK

Jelen tanulmányban két, értelmileg akadályozott, lakóközösségben élő felnőtt személy nonverbális kommunikációs jellegzetességeit, sajátosságait térképeztük fel gyógypedagógiai, kommunikáció-elméleti és szociálpszichológiai megközelítéseket használva. Ezen nézőpontok együttese hosszútávon hozzájárulhat az értelmileg akadályozott emberek felnőtt szerepbetöltésének kommunikációs szempontú gyógypedagógiai támogatásához, valamint hozzásegíthet bennünket az értelmileg akadályozott személyek nonverbális kommunikációjának, illetve egymás közti interakcióinak jobb megértéséhez. Az elemzésünk fókuszában a kommunikációs interakciók során használt gesztusok állnak. Vizsgáljuk ezek hasonlóságait és különbségeit a lakók egymás közti, illetve a segítők és a lakók közötti interakciókban. Használatukat a közösségben való részvétel, a szerepbetöltés perspektívájából is elemezzük.

Reményeink szerint a munkánk hozzájárul ahhoz, hogy az interdiszciplináris megközelítés által pontosabban és árnyaltabban megértsük az értelmileg akadályozott személyek egymás közötti, valamint a neurotipikus személyekkel folytatott interakcióinak egyes elemeit.

A kutatás irányvonalát adó kérdések a következők:

1. Milyen jellegzetességek, egyéni preferenciák figyelhetők meg az értelmileg akadályozott felnőtt lakók nonverbális kommunikációjában?
2. Hogyan jelennek meg, milyen szerepet töltenek be a gesztusok a kommunikációs interakciókban?

Kommunikációelméleti háttér

Munkánkat interdiszciplináris alapokra építjük fel, melyben hangsúlyos szerepet kap a kommunikációelméleti értelmezés, amit gyógypedagógiai és szociálpszichológiai megközelítésekkel ötvözzünk.

Horányi Özséb (2006) participációs elméletében a kommunikációt közös problémamegoldásként értelmezi. Azaz valamely, az egyén számára megoldhatatlan probléma³ fennállása okán keletkezik a kommunikáció, ami a probléma felismerését, majd megoldását hivatott betölteni. Mint ilyen, a kommunikáció a társadalmi, közösségi részvétel alapja (Pearce & Vernon, 2012). Horányi (2006) továbbviszi e gondolatot: „A közösségben van meg az egyén helye a szerepeken át, de a közösség maga is lehet ágense⁴ és forrása a közösség nevében történő perlokúciós⁵ kommunikációnak.” (p. 21). Az értelmileg akadályozott személyek és a neurotipikus segítők szerepbetöltése gyakorta eltér (Marton, 1995).

---

³ Az ágens jelenlegi és a vágyott helyzete közti súlyos eltérés az oka a problémának, ez a kritikus eltérés abban az esetben oldódik fel, ha a különbség megfelelő mértékben csökken vagy teljesen alábbhagy, azaz, ha a problematikus eltérés elmúlik (Horányi, 2001).

⁴ Az ágens fogalma emberekre, valamint embercsoportokra vonatkozik, tehát jelen munka keretei között a kommunikációelmélet fogalomhasználatához illeszkedően ágens kifejezés alatt az interakcióban résztvevő személyt értjük.

⁵ „A megnyilatkozásnak az a hatása, amely révén a hallgató a beszélő szándékának megfelelően cselekszik” (Constantinovits & Vladár, 1990, p. 127).

A kommunikációelméleti tudományág Horányi partícipatív kommunikációs felfogásában szubkultúrák szerinti felosztást alkalmaz. Egy adott szubkultúrához tartozásnak feltétele a közel azonos felkészültség birtoklása, amely „magában foglalja a közösségben való aktív részvételhez társított” (p. 14) kompetenciát, a tudást és a különféle kognitív adottságokat (Horányi, 2006). Ebből kifolyólag a lakóotthonban a lakók és segítők közötti kommunikáció nehezített lehet (Phutela, 2015), hiszen az előbbieken felvázoltak alapján különböző szubkultúrához tartoznak. Ez felveti azt a kérdést, hogy milyen hidat lehet építeni a két szubkultúra között (Maton, 1993), továbbá kinek a felelőssége mindaz, hogy ez a kapcsolat megeremtődjön.

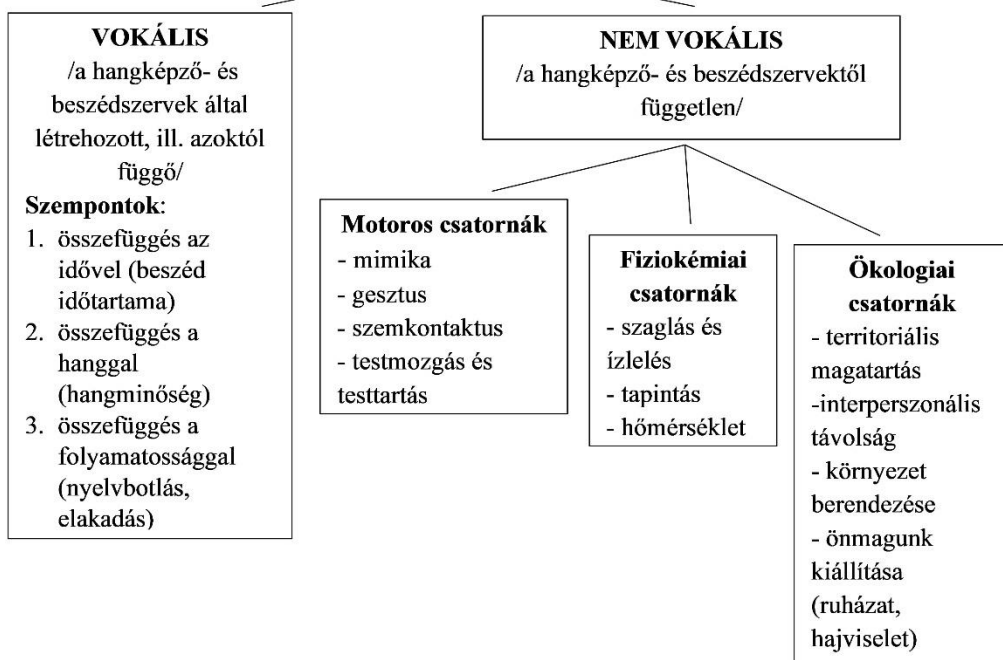
A Watzlawick-féle kommunikációs modellben (1990, id. Marton, 1995) a kommunikációs partnerek egymáshoz való viszonyulása alapján beszélhetünk szimmetrikus és komplementer típusú kapcsolatokról. A szimmetrikus kapcsolatban az interakcióban résztvevő felek magatartása egymást tükröző, azonosságon nyugszik. A komplementer típus esetében az egyik fél a szuperior és primer szerepbe kerül, míg a másik az inferior és szekunder szerepet tölti be. Az értelmileg akadályozott személyek Marton (2008) szerint a kommunikációs folyamatban rendszerint az inferior és szekunder szerepkört töltik be, azaz a komplementer típus jellemzi a személyközi kommunikációs kapcsolataikat.

Ahogy Watzlawick (2003) közismert kommunikációs axiómájában megfogalmazta, a kommunikáció elkerülhetetlen, hiszen „Mind az aktivitásnak, mind a passzivitásnak, mind a szavaknak, mind pedig a csendnek megvan a maga üzenetértéke.” (Watzlawick, Beavin, & Jackson, 2003, p. 98). Így az értelmileg akadályozott emberek körében is minden kétséget kizáróan jelen van a kommunikáció, ezen belül is a nonverbális kommunikáció (Mandal, 2014). A watzlawiki axióma ismert tételmondata felhívja a figyelmünket arra, hogy az értelmileg akadályozott személyek esetében is az ágensnek megnyilvánulásai és a kontextus minden eleme jelentőséggel bír. Ahhoz azonban, hogy az értelmileg akadályozott ágenssel folytatott interakciókat, azok dinamikai aspektusait még jobban megérthessük, szükségünk van a partícipációs modellre (Horányi, 2006) is, mely a kommunikációt mint társas, intencionális aktust értelmezi, így kiemelten foglalkozik a kommunikációs szándék jelenlétével, valamint azokkal a kommunikációs elemekkel, amelyekkel a beszélő a hallgató érzelmeire vagy szándékaira hat. Ebben az értelmezésben pedig a kommunikáció az önkifejezés egyik eszköze.

Az értelmileg akadályozott emberek kommunikációjában a nonverbális jelzések alkalmazásának a minősége eltérhet a megszokottól (Martin, O'Connor-Fenelon & Lyons, 2010), melynek fő oka a különféle kognitív – főleg a lehetőségek, előismeretek felidézését és a megfelelő reagálást, valamint a differenciált kivitelezést lehetővé tevő – képességek érintettsége (Radványi, 1994; Cameron & Murphy, 2002; Tuffrey-Wijne & McEnhill, 2008, Lányiné 2017). Marton (1995) megállapította, hogy minél alacsonyabb színvonalú a személy nyelvi megnyilatkozása, valamint szóbeli önkifejezése, annál kevésbé használ nonverbális jelzéseket is. Befogadó félként az értelmileg akadályozott személyek beszédértéséhez jelentős támpontot adnak a nem verbális jelzések. A verbális közléseket kísérő vagy helyettesítő gesztusoknak kiemelt szerepük van, amelyek a jobb megértést és az önkifejezést egyaránt segíthetik (Erdélyi, 2005, 2008). Ugyanakkor nehezítheti feldolgozásukat a percepciósi képesség, valamint a vizuális és az akusztikus figyelem érintettsége.

A jelen tanulmány keretét a nonverbális kommunikáció csatornák szerinti felosztása adja. A nonverbális kommunikáció szerkezeti áttekintésében megkülönböztetjük a vokális, valamint a nem vokális csatornákat (Forgó, 2011), melyek közül e munkában az utóbbival foglalkozunk (Radványi, 2005; Horváth, 2011). Ennek részleteit az alábbi ábra foglalja össze:

NONVERBÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

1. ábra. A nonverbális kommunikáció csatornák szerinti felosztása (Radványi, 2005, p. 30).

Gesztusok

A gesztusok a fej, a karok és a kezek különféle mozgása révén jönnek létre (Buda, 1986; Bányász, 2010), amelyek jelentős szereppel bírhatnak az értelmileg akadályozott személyek kommunikációjában is. Egyrészt alátámasztják, hangsúlyozzák a verbális tartalmakat (Buda, 1986; Bányász, 2010), másrészt szabályozó szereppel rendelkeznek, amely a kommunikáció továbbvitelére, felfüggesztésére, továbbá a beszéd tempójára utal, például annak megszüntetésére (Horváth, 2011). A gesztusoknak egy jól tematizált rendszerét alkotja az augmentatív és alternatív kommunikációs eszközök közül a gesztusnyelv (Erdélyi, 2005; Kálmán, 2006). Ezt a vizsgálati személyek azonban nem tanulták, így a tanulmányunkban a természetes módon elsajátított és alkalmazott gesztusok vannak fókuszban.

A következőkben a gesztusok három csoportja kerül bemutatásra, méghozzá az irányító gesztusok, az illusztráló gesztusok, valamint az emocionális állapotot, megnyilvánulást jelző gesztusok, melyen belül a szorongást kifejező gesztusokat vesszük górcső alá (Wacha, 2011).

Az irányító gesztusok segítik a verbális utasítások, kérések megértését, hiszen szemléltetik ezeket, továbbá korrigálásra is irányulhatnak (Wacha, 2011). A kommunikációs interakciók többségében a domináns személy használja ezeket a jelzéseket (Hódi, 1981). Számos esetben az irányító gesztusoknak nem feltétele a verbális közlés, önmagában is megállhat, értelmezhető (Wacha, 2011).

A közlés tartalma testet ölthet a gesztusokkal alátámasztott utasításokban, szabályozásban, akár a rámutatás, térbeli irányok, viszonyok jelölése által (Orbán, 2015). Az értelmileg akadályozott személyek a térbeli tájékozódás és a téri relációk terén különböző mértékű bizonytalanságot mutatnak (Szabó, 2006), amely hatást gyakorolhat az irányító gesztusok felismerésére és alkalmazására. Ugyanakkor a jól és jókor alkalmazott gesztusok segíthetik is a beszélő szándékának megértését, illetve a saját szándék kinyilvánítását (Schmehl, 2006; Barthel, 2020).

A verbális tartalmat az illusztráló és jelképező gesztusok kísérik, kiegészítik (Krauss, Chen & Chawla, 1996), valamint képszerűvé teszik a szóbeli közlést, ami segítséget nyújt a megértésben, így a kommunikáló fél a gesztikuláció segítségével szemléltethet formát, nagyságot, irányt, távolságot, és további fizikai tulajdonságokat. Az irányító gesztusokhoz hasonlóan egyes kommunikációs helyzetekben az illusztráló gesztusok verbális megnyilatkozás nélkül is értelmezhetők (Wacha, 2011).

Az emocionális állapotot, megnyilvánulást, illetve a másikkhoz való viszonyulást jelző gesztusok kevésbé kapcsolódnak a közlés tartalmához, sokkal inkább egyfajta lelkiállapotot tükröznek (Buda, 1986). Ezen érzelmi állapotokat a személy a „nem lehet nem kommunikálni” elv (Watzlawick és mtsai, 2003) alapján önkéntelenül kifejezésre juttatja. Bár ezek a megnyilvánulások akaratlagos befolyás alatt is állhatnak (Buda, 1986), ez feltételezi bizonyos kognitív képességek meglétét, úgymint a tudatos erőfeszítést, a végrehajtó funkciók sikeres működését, illetve a figyelmi működést (Mogyorósy-Révész, 2019), melyek az értelmileg akadályozott személyek esetében többé-kevésbé érintettek (Radványi, 1994; Lányiné, 2017). Az emocionális állapotot jelző gesztusok kifejezhetnek többek között szorongást, ami testet ölthet a kéz görcsös tartásában, a tárgyak kényszeres igazgatásában is (Wacha, 2011). Feldman (1969) szerint e mozdulatokban különféle szimbólumokat tapasztalhatunk: amikor a szorongó személy megfogja a saját kezét, mintha kapaszkodót keresne önmagában. Ezt alátámasztja Ekman (id. Buda, 1986) állítása, miszerint a szorongás következtében fokozódik az önreflexív gesztikuláció, azaz a saját test fogása, meg-megérintése (Shreve, Harrigan, Kues & Kagas, 1988), a bőr kaparása, és ehhez hasonló viselkedések. Mindez megmutatkozhat a kommunikációs interakció során akár egy számonkérési helyzetben, vagy kapcsolati konfliktusok alkalmával egyaránt (Buda, 1986). Hasonló jelenséget feltételezhetünk a meg nem értettségből és/vagy a meg nem értésből fakadó frusztráció esetén is (v.ö. Speck, 1994; Shreve, Harrigan, Kues & Kagas, 1988).

Értelmi akadályozottság és kommunikációs zavar

Horányi (1999) szerint minden olyan esemény, amely – szemben a zavartalan kommunikációval – kommunikációs keretek közti felfogásban negatívan befolyásolja a problémamegoldást, kommunikációs zavar.

A kommunikációs folyamat során az értelmileg akadályozott egyén leginkább a másik fél kommunikációjára reagál (Marton, 1995). A különféle források egységesek abban a tekintetben, hogy az értelmileg akadályozott emberek kommunikációjára jellemző, hogy a megértés szinte minden esetben jobb, mint a produkció (Speck, 1994; Radványi, 2009; Rohár, 2016). A nyelvi (Meggyesné Hosszu & Homoki, 2013), valamint a metanyelvi kommunikáció éretlensége kihat a kommunikációs helyzet létrehozásának, strukturálásának, továbbá a kommunikációs stratégiák kialakításának képességére (Marton, 1995). Ha a környezetből kapott kommunikatív-társas input

túl összetett, ezek egyidejű feldolgozása elárasztó jelleggel bírhat az egyén számára, a megfelelő differenciálás és szelektálás nehéz lehet, ami megnehezíti a jelentés megértését. Szőke-Milinte (2018) a kognitív komplexitás különbözőségéről ír, mint a kommunikációs zavar egyik eredője. Hatos (2008) szerint a szegényes szókincs, a nehezen érthető, vagy ki sem alakuló beszéd, az önkifejezés (Regnard és mtsai, 2007) és a visszacsatolás gyengesége, a hallottak értelmezésének nehézségei és ennek jelzése a partner felé mind kihívást jelentenek (Martin, O'Connor-Fenelon & Lyons, 2010), amelyek együttesen okoznak zavart a kommunikációban. Ezt tovább nehezíthetik külső zavaró események (Horányi, 2006), melyek értelmi akadályozottság esetén különösen is negatívan hathatnak a figyelem összpontosítására. A kommunikációelméleti gondolkodás kibernetikai hagyománya – ami úgy tekint a kommunikációra, mint információfeldolgozásra –, felhívja a figyelmünket arra, hogy a fent felsorolt nehézségek zajforrásként vannak jelen a rendszerben, ami befolyásolja a csatornkapacitást, azaz azt, hogy mennyi információ tud eljutni az adótól a vevőig. A Shannon-Weaver modell (1949, id. Griffin, 2003) szerint a csatornkapacitás – egy egyszerű matematikai egyenlettel élve – egyenlő az információ és a zaj összességével. Logikus tehát, hogy minél nagyobb a zaj a rendszerben, annál jobban csökken az interakció során átadható információmennyiség. Az értelmi akadályozottság kognitív, társas, illetve az adaptív képességeket meghatározó jellemzői ebből az aspektusból nézve zajként vannak jelen a folyamatban mind kódolói, mind dekódolói szempontból. Ez egyszerre befolyásolja a kommunikációs interakciók lefolyását és eredményességét – azaz kommunikációs zavar jöhet létre. A kommunikációs zavar következménye lehet a frusztráció (Buda, 1986; Both, Dudás & Patkó, 2019) és az elszigetelődés (Hatos, 2008). Mindez kihat az egyén közérzetére, ami feszültségben, szorongásban nyilvánulhat meg (Speck 1994; Tringer, 2000), és különféle viselkedésbeli problémákhoz, figyelemfelkeltő magatartáshoz, akár agressziós tünetekhez vezethet (Hatos, 2008; Lengyel, 1997), amely esetenként önbántalmazásban ölt testet (Speck, 1994). A frusztráció megnyilvánulásai igen sokfélék lehetnek (Lengyel, 1997), további elemzése a jelen tanulmánynak nem képezi tárgyát, felhívja azonban a figyelmet a megértés és megértettség fontosságára és a különféle csatornák használatának tudatos megfontolására.

MÓDSZER

A jelen tanulmány egy átfogóbb munka kisebb szeletét mutatja be.

Egy adott lakóközösség 4 tagjának két értelmileg akadályozott lakójának és két segítőnek a megadott időszakokban, a közös vacsora előkészítése és elköltése során videóval rögzített nonverbális kommunikációs megnyilvánulásait elemezzük. A vizsgálatot a strukturált megfigyelés módszerével végeztük a legnagyobb objektivitásra törekedve. A videós rögzítés lehetővé teszi az olyan pillanatnyi jelzések bevonását is az elemzésbe, amelyek fölött a személyes megfigyelés során elsiklik a tekintet (Gombás, 2018; Erikson, 2006).

A videóanyag készítése kapcsán többek között szempont volt a vizsgálatba bevont személyek egyidejű jelenléte a képernyőn, valamint a szemből való láthatóságuk (Szokolszky, 2004).

A felvételeken megjelenő interakciókban a négy vizsgálati személy összes gesztusát egy, a feldolgozott szakirodalmak alapján összeállított megfigyelési szempontsor („coding manual”, Yoder & Symons, 2010) alapján kódoltuk (Szokolszky, 2004; Falus, 1993), melyek közül a terjedelmi korlátokra tekintettel itt a legkarakteresebbnek mutató hármat, nevezetesen az illusztráló, az irányító és a szorongásra utaló gesztusokat vesszük górcső alá. Az illusztráló gesztusok támpontot

adnak a mondanivaló jobb megértéséhez annak képszerűvé tétele által (Wacha, 2011), ezért megfigyeltük, hogy a vizsgálati személyek hogyan élnek vele: mely kommunikációs partner esetén milyen gyakran alkalmazzák. Az irányító gesztus kapcsán megfigyelhetjük az alá-fölérendelés jelenségét, hiszen a domináns személy az, aki általában felveszi az utasító szerepet (Hódi, 1981). Megfigyelhető továbbá, hogy a címzett befogadóként jól értelmezte-e, azaz reakciója a tárgyra vonatkozik-e, aminek elmaradását a kezdeményező vélhetően jelezni fogja és/vagy az adott kontextus egyértelműsíti. Ez alapján soroltuk a reakciót adekvát-inadekvát kategóriába. Az értelmileg akadályozott emberek esetében fennállhat a percepció érintettsége (Radványi, 1994), de a segítő részéről is előfordulhat hibás interpretáció, felületesség. Az elemzésben a konvencionális gesztusokra koncentráltunk. A szorongásra utaló megnyilvánulások detektálását a két lakóra korlátoztuk. A megfigyelés fő fókuszai: a kiváltó okok, körülmények; pontosan milyen gesztusok formájában érhető tetten; ezek milyen sorrendben és milyen gyakorisággal ismétlődnek adott helyzetben belül és a különféle helyzetekben; van-e jellemző „első reakció”; melyek a legjellemzőbbek és ez összefügg-e a helyzet jellegével; és végül: mi oldja fel a szorongást kiváltó helyzetet.

A vonatkozó kérdések kibontása a 1. számú táblázatban követhető nyomon.

Vizsgált nonverbális csatorna		Kérdések
Gesztusok	Emocionális állapotot: Szorongást kifejező gesztusok	Mely kommunikációs partner esetén jelenik meg?
		Milyen formában nyilvánul meg? Érkezik-e válaszreakció?
	Illusztráló gesztusok	Mely kommunikációs partner esetén használja az adott személy?
	Irányító gesztusok	Mely kommunikációs partner esetén használja az adott személy?
Milyen válasz érkezik az irányító gesztusra?		

1. táblázat. A gesztusokra vonatkozó megfigyelési szempontok.

A felvételek kódolása és elemzése során a megnyilvánulásokat akció-reakció eseményként definiáltuk: mivel a gesztusok jellemzően pillanatnyi cselekmények, egy-egy gesztus időtartamát nem mértük, hanem a megfigyelés időtartamában az előfordulások gyakoriságát rögzítettük. Konkrét, előre meghatározott eseményeket adott személyek vonatkozásában figyeltünk meg, azaz megfigyeléseink fokális jellegűek (Martin & Baetson, 2007; Yoder & Symons, 2010).

A megfigyelés két szintéren történt: először a konyhában, ahol az előkészületek zajlottak, majd az étkezőben, ahol hosszú ovális asztalt ült körül a 12 lakó egy segítővel.

A kutatás során négy alkalommal történt megfigyelés, mind a két segítőnél készült egy videó a csendes vacsoráról, illetve annak előkészületéről, valamint egy másik alkalommal az átlagos vacsoráról, s ezek előkészítéséről. Összesen 225 percnyi videóanyag került rögzítésre, amelyet teljes terjedelmében bevontunk a kódolásba, elemzésbe. Az egyes felvételi helyzetek hossza néhány perc eltéréssel, szinte megegyezik mind a két segítővel töltött alkalmakon. Az előkészületek átlagosan 30 percesek, míg a csendes vacsorák hossza megközelítően 20 perc, az átlagos vacsoráké pedig 30 perc. E korlátozott terjedelmű anyag nem engedi messzemenő következtetések levonását, inkább pilotvizsgálatnak tekinthető egy jövőbeli nagyobb volumenű kutatás elemzési szempontrendszerének pontosításához. A későbbiekben közölt eredmények ennek megfelelően provizórikusan, feltételesen értelmezendők.

A kutatás körülményei, etikai megfontolások

A kutatást egy magyarországi, keresztény szemléletű lakóotthonban végeztük, két véletlenszerűen kiválasztott értelmileg akadályozott felnőtt, valamint két segítőjük körében, akiket eltérő kommunikációs habitusuk alapján választottunk ki.

Jelen tanulmányban terjedelmi okok miatt csak két lakóra és a vizsgálatba bevont segítőkre vonatkozó eredményeket elemezzük, de esetenként utalunk a többi lakóval folytatott interakciókra is.

A vizsgálat megkezdése előtt a résztvevő segítők és a lakók gondnokai írásos formában járultak hozzá a kutatásban való részvételhez. A közösség valamennyi lakójával közösen beszélgettünk a vizsgálatról, majd külön a két lakóval is, akikkel részletesebben megvitattuk a tudnivalókat. Eszerint bármikor kiszállhatnak a kutatásból, a videofelvételeket nem tekintheti meg más a vizsgálatvezetőn kívül, továbbá garantáljuk az anonimitásukat a vizsgálati anyagokra, illetve eredményekre vonatkozóan. Ellenőrző kérdésekkel győződünk meg arról, hogy megértették, s végül szóbeli megállapodást kötöttünk egymással.

A közösség és a vizsgálati személyek bemutatása

A lakóotthonban a mindennapi tevékenységekben 6 segítő nyújt támogatást a 12 lakónak, akikkel egy időben általában egy segítő tartózkodik. A hétköznapiok folyamán a lakóotthonhoz tartozó műhelyben dolgoznak a lakók a családokból napi szinten bejáró értelmileg akadályozott társaikkal együtt, ahol különféle kézműves termékeket állítanak elő, mint például szötteseket, hímzett táskákat, gyertyákat. A munka után a lakóotthonban folytatják a napjukat, ahol szabadidős tevékenység keretében a legtöbben elvonulnak a szobájukba, pihennek, zenét hallgatnak, rajzolnak, vagy a közösségi helyiségben közösen filmet néznek. Ebben a délutáni időszakban történik a házimunkák elvégzése is; a hét minden napjára be van osztva, hogy ki milyen közösségi munkából veszi ki a részét, aminek elvégzését a segítő felügyeli és ellenőrzi. Ezek közül vannak olyan feladatok, amelyeket egyszerre több lakó is végez, mint például az étkezések előkészítése, elpakolás, közös helyiségek takarítása.

Az esti közös étkezések alkalmain – a közösség szokásrendjének megfelelően – fontos az egymás mondanivalójának végighallgatása, valamint megszokott elem az is, hogy vacsora közben nem szokás felállni az asztaltól. Ez utóbbi alól néhány esetben a segítők kivételek, például amikor egy tőlük távolabb ülő lakónak segítségre van szüksége.

A megfigyelésbe bevont személyeket a személyi anyagaikra, valamint az informális megfigyelésből gyűjtött információkra támaszkodva, az anonimitás megőrzése mellett mutatjuk be. Ehhez az alábbi kulcsfogalmakat, szempontokat vontuk be: életkor, diagnózis, személyiségjegyek (Varga, Dávid, Hatvani, Héjja-Nagy, & Taskó, 2008), kommunikációs készségek és alkalmazott kommunikációs csatornák, szociális készségek, önállóság, önálló feladatvégzés (Buda, 1986; Bányász, 2010).

A vizsgálatba bevont személyek anonimitása érdekében minden személyt egy-egy véletlenszerűen kiválasztott névvel jelölünk.

	Anikó (segítő)	Flóra (segítő)
Életkor	50 év	31 év
Személyiségjegyek	nyitott, határozott, karakán, kommunikatív, humoros	visszafogott, nyugodt, szelíd, határozott, tisztelettel, szeretettel fordul a lakók felé
Kommunikációs készség: verbális kommunikáció	választékos szókincs, tagolt beszéd a lakókkal	nyugodt, halk beszéd, preferált a verbalitás
Kommunikációs készség: nonverbális kommunikáció	gazdag nonverbális eszköztár (főként alkalmazott csatorna: mimika, gesztikuláció, vokális jelzések)	kevésbé gazdag eszköztár (főként alkalmazott csatorna: testtartás, legkevésbé alkalmazott csatorna: mimika, érintés)
Szociális készségek	könnyen teremt kapcsolatot	visszahúzódtóbb, a lakókkal könnyen teremt kapcsolatot

2. táblázat: A vizsgálatba bevont segítők bemutatása.

	Gergő (lakó)	Lili (lakó)
Életkor	43 év	46 év
Diagnózis	mzaikos Down-szindróma ⁶ , közepes mentális retardáció ⁷	közepes mentális retardáció alsó határa
Személyiségjegyek	kiegyensúlyozott, jó kedélyű, udvarias, segítőkész	nyitott, barátságos, szívesen teremt kapcsolatot az általa kiválasztott személyekkel
Szociális készségek	mások iránt érdeklődő, együttműködő, irányító, atyáskodó, figyel segítségre szoruló társaira	alárendelt szerepben, társai felé keveset kezdeményez, míg a segítők és számára szimpatikus más személyek irányába gyakran nyit
Kommunikációs készség: verbális kommunikáció	nagy közlési kedv, bővített mondatokban beszél, nazális hangképzés	ismerős közegben kétszavas mondatokat, szótöredékeket használ, rendkívül gyenge artikuláció, nehezen érthető
Kommunikációs készség: nonverbális kommunikáció	társai közül a leggazdagabb, legváltozatosabb; preferált csatornák: gesztikuláció, mimika, testtartás	preferált csatornák: szemkontaktus, odafordulás, mutató, vokális jelzések
Kommunikációs készség: beszédértés	hétköznapi helyzetekben, ismerős témákban életkorának megfelelő	nehezített, többszöri ismétlést, egyszerűsítést, több kommunikációs csatornán való megerősítést igényel állandósult kifejezéseket jól ért
Önállóság, önálló feladatvégzés	napi rutinokban önálló tekintélytől fogad el irányítást, segítők támasza	napi rutinokban irányítást ⁸ igényel gyakran kér és szívesen fogad segítséget

3. táblázat: A vizsgált lakók közül a jelen tanulmányba bevont lakók bemutatása.

⁶ A 21-es kromoszóma triplázódása a test sejteinek csak egy részében áll fenn (Simmelweis Szinapszis, 2020).

⁷ A szakvéleményben alkalmazott terminus technicus szerinti, hivatalos diagnózismegjelölés (a BNO-10 klasszifikációs rendszerben F71 kód alatt szerepel).

⁸ Hétköznapi rutinokban jellemzően verbális promptok elégségesek, újszerű helyzetekben a tevékenység bemutatása vagy elindítása nyújt megfelelő támaszt

A vizsgálat menete

A megfigyelést megelőzte a helyszín adta lehetőségek felmérése, próba videók készítése, a megfelelő kameraállások beállítása. Továbbá elengedhetlenné vált az évek során állandósult ülésrend kismértékű megváltoztatása, hogy az étkezések alkalmával minden kutatásba bevont személy a kamera látószögében helyezkedjen el.

Emellett a segítők együttműködését kértük annak az étkezési szituációnak a megteremtésében – amely nem ismeretlen a közösség tagjainak –, amelyben a lakók a lehető legnagyobb mértékű önállósága és minél több interakciója valósulhat meg. Ennek megfelelően a közösségben nem előre tált ételt kaptak vacsorára, hanem az asztal közepére kitett kenyeret és feltéteket, aminek következtében több lehetőség nyílt az egymással való kommunikációra.

Elsőként az előkészületekről készült felvétel, amely két lakó és az egyik segítő konyhában való ténykedésének a megkezdésétől egészen a gyógyszerek kiosztásáig tart. Az előkészületek során a segítő a lakók képességeihez igazítva osztja ki a feladatokat közös megegyezés vagy eseti döntés alapján, emellett felügyeli a munkavégzést, és szükség esetén segítséget nyújt.

Az előkészület és az azt követő étkezés különválasztása elengedhetetlennek bizonyult, hiszen a kettő között a kutatásban résztvevők szétszélednek. Ekkor a vizsgálatban résztvevő személyek többnyire nem egymással létesítenek kapcsolatot, hanem a többi lakóval, illetve nem egy légtérben tartózkodnak.

A vacsora az étkezés előtti imádság elhangzását követően kezdődik, s közvetlenül a vacsora utáni imádság előtt fejeződik be. A megfigyelés két típusú vacsorán valósult meg, az említett átlagos vacsorán és a csendes vacsorán, amikor verbális közlések nélkül, csupán nonverbális jelekkel kommunikálnak egymással a közösség tagjai, mialatt halk háttérzene szól. Ez utóbbi hátterét az a gondolat szolgálja, miszerint a csend lehetővé teszi a szavak nélküli kommunikációt, amely a beszédnél is jobban egyé formálhat egy közösséget (Vanier, 1995).

Fontos leszögezni, hogy az előkészületekkel ellentétben az étkezések nem irányított tevékenységek.

EREDMÉNYEK

Illusztráló gesztusok

Az illusztráló gesztusok túlnyomó többségét (38/42) az előkészületek során regisztráltuk.

A kutatás teljes ideje alatt a két lakó részéről kizárólag a segítők irányába történik az illusztráló gesztusok adása (összesen 15). Kettejük közül Lili alkalmaz több illusztráló gesztust, kizárólag Anikó irányába (12 db/12), míg Gergő (3 db) ezen jelzéseit a segítők felé (1 db/3 és 2db/3) megosztva használja (ld. 4. táblázat).

A megfigyelt lakók irányába kizárólag a segítők használtak ilyen nonverbális jelzést. Az előkészületi alkalmak során Lili felé átlagosan 3,75-öt (15 illusztráló gesztus/4 alkalom), míg Gergő irányába 2,75-öt (11 illusztráló gesztus/4 alkalom) figyeltünk meg, melyek hasonló arányban jelennek meg a két segítő részéről. Lili felé mindketten több jelzést alkalmaznak, ezek mindegyikét az előkészületek során. Gergő irányába Flóra két alkalommal a csendes vacsorán is használja.

Az, hogy a vizsgált értelmileg akadályozott személyek az illusztráló gesztusokat egyedül a segítőkkel folytatott interakcióikban használják, míg a társaikkal való kommunikáció során nem, arra enged következtetni, hogy a vizsgált személyek esetében ezen gesztusok használata inkább jelenik meg önkifejezési, illetve a mondanivalónak való nyomatékadási céllal, mintsem annak érdekében, hogy a kommunikációs partner dekódolási folyamatát segítsék. Ezzel szemben valószínűsíthető, hogy a segítők részéről a lakók irányába adott illusztráló gesztus a jobb, könnyebb megértést hivatott szolgálni.

Alkalmom	Kommunikáció kezdeményezője	Kommunikációs partner				Összesen
		Lili	Gergő	Anikó	Flóra	
Előkészületek (4 alkalom)	Lili	-	0	11	0	11
	Gergő	0	-	1	2	3
	Anikó	9	4	-	-	13
	Flóra	6	5	-	-	11
Összesen		15	9	12	2	38
Átlagos vacsorák (2 alkalom)	Lili	-	0	1	0	1
	Gergő	0	-	0	0	0
	Anikó	0	0	-	-	0
	Flóra	0	0	-	-	0
Összesen		0	0	1	0	1
Csendes vacsorák (2 alkalom)	Lili	-	0	0	0	0
	Gergő	0	-	0	0	0
	Anikó	0	0	-	-	0
	Flóra	0	2	0	-	2
Összesen		0	2	0	0	2

4. táblázat. Az illusztráló gesztusok használata a vizsgálati alkalmak során.

Irányító gesztusok

Az irányító gesztusok megfigyelése során a kiváltott reakció adekvátságára¹² is kitértünk. Itt is jellemző, hogy jelentős hányaduk az előkészületek során volt detektálható (104/112).

A két lakó mindösszesen 21 irányító gesztust alkalmazott, melyek közül Gergő 18-at, míg Lili 3-at használt. A címzett Gergő részéről az előkészületek során Lili (15-ször), míg a csendes vacsoránál a segítők (3-szor) voltak.

Mind a két segítőnél hasonló eredményeket kaptunk az irányító gesztusok alkalmazását illetően. Ők használják leggyakrabban (91/112, az összes irányító gesztus 81%-a). A vacsorák során együttesen 5-ször alkalmazták (1-szer az átlagos és 2-2 alkalommal a csendes vacsorák során), és csak Gergőnek címezve (5/5, 100%). Ezzel szemben az előkészületek során Lilivel szemben használják a legtöbb irányító gesztust (66/86, 77%), Gergő felé 20 irányul (20/86, 23%).

¹² Adekvátnak tekintettünk egy – verbális vagy cselekvéses – választ, amennyiben illeszkedett a közlés tematikájához, megfelelt a közlő elvárásainak, vagy tudatosan bírálta azt felül.

Lili felé csak az előkészületek alatt 81 irányító gesztus detektálható, amelyek közül 15 (18,5%) Gergő felől érkezik, a többi a segítők felől: 37 (45,5%) Anikó és 28 (36%) Flóra részéről. A vizsgált időszakban kizárólag nála fordul elő inadekvát válasz az irányító gesztusra. Az előkészületek során a felé irányuló irányító gesztusok 19,7%-ára reagált a helyzetnek nem megfelelően. Gergőnek 2/13 (15%), Anikónak 6/31 (19%), Flórának 8/21 (38%) alkalommal reagált inadekvátan.

Lili összesen háromszor alkalmazott irányító gesztust, egyet Gergő és kettőt Anikó felé. Utóbbi kettő közül az egyekre nem kapott adekvát választ.

Alkalom	Kommunikáció kezdeményezője	Kommunikációs partner								Összesen	
		Lili		Gergő		Anikó		Flóra			
		Válaszok									
		A	NA	A	NA	A	NA	A	NA	A	NA
Előkészületek (4 alkalom)	Lili	-	-	1	0	1	1	0	0	2	1
	Gergő	13	2	-	-	0	0	0	0	13	2
	Anikó	31	6	11	0	-	-	-	-	42	6
	Flóra	21	8	9	0	-	-	-	-	30	8
Összesen		65	16	21	0	1	1	0	0	87	17
Átlagos vacsorák (2 alkalom)	Lili	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0
	Gergő	0	0	-	-	0	0	0	0	0	0
	Anikó	0	0	0	0	-	-	-	-	0	0
	Flóra	0	0	1	0	-	-	-	-	1	0
Összesen		0	0	1	0	0	0	0	0	1	0
Csendes vacsorák (2 alkalom)	Lili	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0
	Gergő	0	0	-	-	1	0	2	0	3	0
	Anikó	0	0	2	0	-	-	-	-	2	0
	Flóra	0	0	2	0	-	-	-	-	2	0
Összesen		0	0	4	0	1	0	2	0	7	0

5. táblázat. Az irányító gesztus alkalmazása és az arra történő reakció adekváttsága az egyes vizsgálati helyzetekben, együttesen a két segítőnél. A=adekvát, NA=nem adekvát reakció.

Szorongásra utaló gesztusok

A vizsgálati időintervallumban (225 perc) egyedül az előkészületek (113 perc) során és csak Lili esetében volt megfigyelhető a szorongásra utaló gesztus (6. táblázat).

	Vizsgált személy			
	Lili	Gergő	Anikó	Flóra
Szorongásos gesztusok megjelenésének száma	5	0	0	0

6. táblázat. A vizsgálat teljes időtartama alatt megjelenő szorongásra utaló gesztusok.

Öt helyzetet regisztráltunk, amelyben megjelentek diszkomfortérzetre utaló gesztusok, ebből három esetben egyértelműen konstatáltuk a szorongás jelenségét, míg két esetben ez nem állítható egyértelműen. Az utóbbinál megjelenő jelzések visszavonulásra, feladásra, depresszív magatartásra utalnak (Speck, 1994; Tringer, 2000). A szorongás kifejeződésében a gesztusokhoz óhatatlanul kapcsolódnak más nonverbális jelzések is (Wacha, 2011), amelyeket a következőkben szintén feltüntetünk.

1.: a vacsora előkészítésekor Lili a kenyereket pakolta a zacskóból a kosárba egy lakóval. Lili leejtette a kenyeres zacskót a földre, amelyet a társa vett fel. A szorongás jelei akkor jelentek meg, amikor társa felegyenesedett a földről felvett zacskóval. Megfigyelt reakciók: rámered a társára, összeszorítja az ajkait, nyakát vállai közé húzza és karjait flektálva a törzse mellett tartja. Feloldást másik lakó reakciója adott. Segítőként felvette a leejtett zacskót és folytatták tovább a tevékenységet.

2.: szoba került, hogy Lili aznap eltört egy bögrét. A szorongás jelei akkor jelentkeztek, mikor a segítő megerősítette az elhangzottakat: riadt tekintettel, arcán grimasszal néz a segítőre, behúzza a nyakát a vállai közé. Feloldást a segítő megnyugtató válasza hozott: „Már túl vagyunk rajta [a bögre eltörésén], most a vacsorához készülünk.”

3.: a segítő kéri Lilit, hogy segítsen a hagymakarikák pakolásában, de ő ezt nem szeretné. Lili ekkor felveszi a segítővel a szemkontaktust, rámered, vállai közé húzza a nyakát, karjait könyökben 90 fokban hajlítva a törzs mellett tartja. A feloldást a segítő kedves biztatása hozza meg.

4.: Lili kommunikációt kezdeményez a segítővel, aki ekkor elfoglalt a vacsora előkészítésével, a türelmét kéri. Lili ezt követően a homlokához nyúl, lehajtja a fejét, az arca elkomorul. Ezt a feszültséggel teli helyzetet önmaga oldja fel a kommunikáció feladásával, visszavonulással.

5.: Lili illusztráló gesztusok kíséretében szeretne kapcsolatot teremteni a segítővel, viszont nem érkezik válaszreakció. Lili abbahagyja a gesztikulálást, megérinti az arcát, tekintete elkomorul, majd a negyedik esettel megegyezően kilép a helyzetből, visszavonul.

Az első három eset mindegyikében visszatérő nonverbális jelzés a nyak vállak közé húzása, ami Pease & Pease (2006) szerint az alárendeltséget fejezi ki. Valamint visszatérő a karok flexiós tartása, megfeszítése, valamint a riadt tekintet is. A szorongást kifejező jelek megjelenése közt nem figyelhető meg sorrendiség, alapvetően egyidőben jelentkeztek. Jellemzően számonkérést feltételező helyzet (hibázás, feladathárítás) váltja ki, és a környezettől érkező pozitív reakció oldja fel a szorongást. Lili szorongásos megnyilvánulásai a körülötte lévők segítőkészsége, támogatása ellenére fordulnak elő. A negyedik és ötödik esetben a kommunikációs nehézség, a „meg nem értettség” élménye egyértelműen szerepet játszik: a negyedik esetben a válasz és/vagy a kivárás helyes értelmezése, az ötödik esetben sikeres közlés akadályozottsága dominál.

Következtetések

Az eredmények kvalitatív és kvantitatív elemzése során a korábbi kutatások eredményeivel összhangban álló, valamint azoktól valamelyest eltérő eredményeket is kaptunk.

Az illusztráló gesztusok kapcsán megállapítottuk, hogy azokat a megfigyelt lakók jóval gyakrabban használják segítőik, mint a lakótársak felé. A Horányi-féle (2006) participatív, kultúráközi kommunikációs keretben értelmezve az illusztráló gesztusok használatának

dominanciájában észlelhető különbség, a jelenség oki hátterében a következő vélelmezhető: a lakók fenti értelmezésünkben egy szubkultúrához tartoznak, emiatt nem feltétlenül szükséges az egymás közötti kommunikációhoz, önkifejezéshez az illusztráló gesztusok bevonása, hiszen a kommunikáció azonos kultúrán belül történik. Azonban, ha egy másik szubkultúrába tartozó személlyel – esetünkben a segítőtől – történik az interakció, megnőhet a kommunikációs szakadék, így a maguk megértéséhez szükségessé válik más kommunikációs eszközök bevonása, akár az illusztráló gesztusok alkalmazása is. Vizsgálatunkban megfigyeltük, hogy a legjobb kommunikációjú lakó, Gergő – akinek a kommunikációs szintje a legközelebb áll a segítőkéhez – alig használt a segítőkkel való interakciói során illusztráló gesztust (mindössze 3-szor). Ezzel szemben Lili – akinek a legtávolabb áll a kommunikációs szintje a segítőkétől – használja a legtöbbször ezt a nonverbális kommunikációs csatornát az egyik segítőtől szemben (12-szer). Értelmezhetjük ezt a jelenséget úgy is, hogy Gergő esetében a szubkultúrák közötti kommunikációs szakadék kisebb, így ő nem aktivizálja a kultúrák közötti különbségek áthidalására az illusztráló gesztusokat, mint eszközkészletet. Ezzel ellentétben Lili számára – aki nagyobb távolságot érzékel a saját és a neurotipikus segítők szubkultúrája között – fontosabbá válik a mondanivaló illusztráló gesztusokkal való támogatása. Természetesen ennek a gondolatnak az igazolása számos további vizsgálatot igényel, mely reményeink szerint a jövőben segítheti az értelmileg akadályozott személyek nonverbális kommunikációjának mélyebb megértését.

Használatuk megfigyelésekor sajátos, árnyalatbeli különbségeket tapasztaltunk a lakók és a segítők vonatkozásában. A segítők gesztushasználatának hangsúlyos célja a mondanivaló *dekódolásának* segítése, így az adott gesztus a kommunikációs partner számára nyújt a megértéshez támaszt, s mint ilyen, *alátámasztó* jelleget ölt. Ugyanakkor az értelmileg akadályozott ágens esetében az illusztráló gesztusok a verbális tartalom egyfajta motoros narrációjául szolgáltak, ami funkciójában augmentatív jellegre utal, tehát esetünkben a nehezített, vagy hiányos verbalitás miatt az üzenet *megfelelő kódolása* válik hangsúlyossá, így *kiegészítő* szerepe van. Az illusztráló gesztusok tehát elsősorban önkifejezési eszközként használva támogatták az értelmileg akadályozott felnőttek gondolat kifejtését, ami mögött szintén a mondanivaló célba juttatásának szándéka áll.

Az irányító gesztusok alkalmazásának gyakorisága alapján elmondható, hogy Lili a kommunikációs interakciók tekintetében egyértelműen inferior szerepet tölt be. Az, hogy Lili is alkalmaz irányító gesztusokat, némi bizakodásra ad okot, mert nem teljesen egyirányú a viszony. Optimális esetben az alárendeltségből való kitörésre utalhatnak. Lehetséges azonban az is, hogy a jelenség hátterében Lili társainál alacsonyabb kognitív és kommunikációs kompetenciája áll, amiből az irányító gesztusok használatának, valós szándékának bizonytalansága is következhet, különösen, ha egybevetjük az iratanyagában foglaltakkal, miszerint helyzetfelismerése, értelmezése nehezített (v. ö. 3. táblázat), valamint vélelmezhető, hogy ez kihat önérvényesítésére is. További megfigyelések szükségesek próbálkozásai pontos szerepének, az alkalmazás körülményeinek mélyrehatóbb elemzéséhez.

Az átlagos vacsorákon jóformán nincsen jelen az irányító gesztus. Azaz, a felszólítás, amely szükségeszerű az étkezések során – akár az étel kérésénél – más formában, többnyire verbálisan (Lili esetében vokalizálással és mimikával kiegészítve) következik be.

Ehhez képest a csendes vacsorával összehasonlítva láthatjuk, hogy itt több irányító gesztust használnak a kutatásba bevont személyek. Ennek az alapja a verbális kommunikációs csatorna

kikapcsolása, aminek következtében a másik utasítására, felszólítására vagy kérés kinyilvánítására ez a nonverbális kommunikációs eszköz áll rendelkezésre.

Lili jelentős arányban adott inadekvát választ az irányító gesztusokra. Ennek hátterében vélelmezhető a nem megfelelő percepció, a beszédértés vagy akár a helyzetfelismerés nehézsége is (Hatos, 2008; Radványi, 2005; Marton, 1995). A kultúraközi kommunikációs elvet (Horányi, 2006) – melyhez jól illeszkedik a kognitív komplexitás különbözőségének gondolata (Szőke-Milinte, 2018) – alátámasztani látszik az a meglepő eredmény, hogy az átlagosnál kisebb arányban fordult ez elő a lakótársa részéről érkező, míg az egyik segítő esetében az átlaghoz közeli, de kiemelkedő arányban jelenik meg a másik segítő esetében megfigyelt irányító gesztusok esetében.

A szorongásra utaló jelek, gesztusok csak egy lakónál voltak megfigyelhetők. Befolyással lehet, hogy a feladatvégzés során a társaihoz képest lassabb pszichomotoros tempó jellemzi, esetenként ügyetlenebb, beszédértése nehezített, az elhangzott verbális tartalmak többszöri magyarázatra szorulnak nála (v. ö. 3. táblázat). Mindez szorongáshoz vezethet, hiszen ekkor felmerül az elutasítás vagy ignoráltság, a társaira való ráutaltság, vagy a kudarc fokozott megélésének, esetleg az ezekkel kapcsolatos korábbi rossz tapasztalatok felidéződésének a lehetősége. Az okok szerteágazók lehetnek (Urbán, 2007), hátterüknek, összefüggéseiknek a pontosabb feltérképezéséhez további, főleg pszichológus vagy pszichiáter kompetenciáját igénylő felmérésekre lenne szükség, mint például személyiségteszt, szorongást mérő teszt alkalmazása – habár a kognitív képességekkel való megfeleltethetőség további kérdéseket vet fel. A tünetek generalizálódása esetén szakember (pszichológus) bevonása is indokolt lehet.

Összegzés, kitekintés

Vizsgálatunkban – a szakirodalomban leírtaknak megfelelően – megfigyelhettük az illusztráló gesztusoknak a mondanivalót kiegészítő, alátámasztó szerepét. Kiemeljük továbbá, hogy jelen vizsgálatunkban az értelmileg akadályozott személyek egymás között jóval kevesebb illusztráló gesztust alkalmaztak, mint a neurotipikus segítőikkel való kommunikációs interakcióikban. Ez összecseng a Horányi-féle participatív, kultúraközi kommunikációs felfogással, melyből következtetve az értelmileg akadályozott személyek neurotipikus segítőikkel való kommunikációja értelmezhető kultúraközi kommunikációként. Mindezek pontosabb megértése, differenciált és megalapozott értelmezése további kutatásokat igényel.

Az irányító gesztusok vizsgálata kapcsán kapott eredmények megerősítik a szakirodalomban leírtakat, miszerint ezek a gesztusok főként a domináns személy irányából történnek (Hódi, 1981). A domináns személy pedig a megfigyelték szerint elsősorban a segítő. Habár az elemzett helyzetekben az irányítás többnyire valóban segítségnyújtást is jelentett, nem feledkezhetünk meg a státusszal járó megnőtt felelősségről sem, mely felelősség kiterjed a szorongásos helyzetek megelőzésére, a szorongásra utaló gesztusok észlelésére, értelmezésére és a személyre szabott támogatás megtervezésére, valamint megvalósítására.

A fentieknek megfelelően tehát a segítőik meghatározhatják a kommunikációs interakciók szerinti szuperior, illetve inferior szerepbetöltést, facilitálhatják a szimmetrikus kommunikációs interakciók alakítását – nem utolsósorban a(z irányító) gesztusok egyéni szükségletekhez igazodó használatával –, ezáltal pedig nagyban befolyásolhatják az értelmileg akadályozott személyek

kommunikációs szempontú támogatását. Ennek fényében lényeges lehet a segítők irányító, domináns szerepükből való tudatos háttérbe húzódása, melynek érdekében többek között hasznos lehet a videotréning alkalmazása. Ez a módszer a videófelvetelek segítségével visszacsatolásként szolgálhat a segítők számára a lakókkal való, valamint a lakók közötti kommunikációs interakciókról. A közösség konkrét problémáinak, kérdéseinek a feltérképezése után a tréner elkészíti a felvételeket, amelyek segítségével pozitív, fejlődést segítő visszajelzést ad (Gombás, 2018). A hosszútávú sikeres kommunikáció megvalósulásához elengedhetetlen az érintettek (itt: a lakók) kommunikációs eszközkészletéhez való alkalmazkodás és annak folyamatos támogatása és bővítése a teljes életút során. Horváth (2013) a fogalomhasználat kapcsán hívja fel az alkalmazkodásra a figyelmet, de megfigyeléseink arra engednek következtetni, hogy ez nem csupán a verbális, hanem a nemverbális szimbólumok (itt: gesztusok) használatára is vonatkozik. A megfelelően alkalmazott gesztusok és a sikeres egyenrangú kommunikációs helyzetek megfigyelése és elemzése hozzásegíthet, hogy egyre szélesebb eszköztárral tudjuk támogatni az értelmileg akadályozott személyek önrendelkező felnőtt szerepbetöltését.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk a kutatásban együttműködő lakóközösség valamennyi tagjának.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bányász I. (2010). *A kommunikáció csatornái és jellemzői, a kommunikációs készségek fejlesztése*. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest. Letöltve: 2021.03.12. URL: [https://www.nive.hu/Downloads/Szakképzési dokumentumok/Bemeneti kompetenciak meresi ertekelesi eszkozrendszerenek kialakitasa/2_1851_004_101030.pdf](https://www.nive.hu/Downloads/Szakképzési_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/2_1851_004_101030.pdf)
- Barthel B. (2020). *Hogyan támogassuk az intellektuális képességzavart mutató gyermekeket? Útmutató a középsúlyosan értelmi fogyatékos gyermekek integrált neveléséhez*. Oktatás 2030, Eszterházy Károly Egyetem, Eger. Letöltve: 2021.02.19. URL: <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/10/utmutato-a-közepsulyosan-ertelmi-fogyatekos-tanulok-integralt-nevelesehez.pdf>
- Both É., Dudás L., & Patkó K. (2019). *Kommunikáció*. Szociális és Gyermekevédelmi Főigazgatóság, Budapest. Letöltve: 2021. 03. 20. URL: http://prekogalfa.hu/documents/efop/TF_KSB_PDF.pdf
- Buda B. (1986). *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula Kiadó, Budapest.
- Cameron, L. & Murphy, J. (2002). Enabling Young People with a Learning Disability to Make Choices at a Time of Transition. *British Journal of Learning Disabilities*, 30(3), 105–112.
- Constantinovits M. és Vladár Zs. (1990). A kooperatív tárgyalás verbális stratégiája. *Aula*, 12(3), 113–128.
- Erdélyi A. (2005). *Nézd a kezem! Egyszerű gesztusjelek gyűjteménye nem beszélő emberekkel való kommunikációhoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Erdélyi A. (2008). Az augmentatív és alternatív kommunikáció (AAK) mint a kommunikációtudományok egyik legifjabb részdiszciplínája. *Gyógypedagógiai Szemle*, 36(1), 14–26.
- Erikson F. (2006). *Videós információk meghatározása és elemzése: Néhány kutatási eljárás és magyarázatuk*. Kalifornia Egyetem, Los Angeles. Letöltés: 2021.04.24. URL: [http://terd.unideb.hu/doc/modszertan/Videos információk meghatározása es elemzése.pdf](http://terd.unideb.hu/doc/modszertan/Videos_informaciok_meghatarozasa_es_elemzese.pdf)
- Falus I. (szerk.) (1993). *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Keraban Kiadó, Budapest.

- Feldman, S. (1969). *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life*. International Universities Press, New York.
- Forgó S. (2011). *A kommunikációelmélet alapjai* (Kézirat). Eszterházy Károly Főiskola, Eger.
- Gombás J. (2018). A videotréning módszer bemutatása, alkalmazásának lehetőségei a pedagógusképzésben. In Karlovitz J. T. (szerk.). *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. (pp. 248–256). International Research Institute sro, Komárno.
- Griffin, E. (2003). *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat kiadó, Budapest.
- Hatos Gy. (2008). *Az értelmi akadályozottsággal élő emberek: nevelésük, életük*. APC Stúdió, Budapest.
- Hódi S. (1981). Konfliktusos magatartásformák kialakulása III. Az uralkodó, vezető személyiség. *Híd*, 45(12), 1494–1507.
- Horányi Ö. (1999). A személyközi kommunikációról. In Béres I. és Horányi Ö. (szerk.). *Társadalmi kommunikáció*. (pp. 57–85). Osiris Kiadó, Budapest.
- Horányi Ö. (2001). A kommunikációról. In Béres I. és Horányi Ö. (szerk.). *Társadalmi kommunikáció*. (pp. 1–9). Osiris Kiadó, Budapest.
- Horányi Ö. (szerk.). (2006). *A kommunikáció mint participáció*. AKTI – Typotex, Budapest.
- Horváth B. (2011). *A kommunikáció elméletéről*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs.
- Horváth P. (2013). A fogyatékkal élők. In Varga A. (szerk.). *Esélyegyenlőség a mai Magyarországon*. (pp. 173–192). Pécsi Tudományegyetem BTK N/II, Romológiai és Nevelésszociológiai Tanszék, Pécs.
- Kálmán Zs. (2006). *Mással – hangzóké... Az augmentatív és alternatív kommunikáció alapjai*. Bliss Alapítvány, Budapest.
- Krauss, R. M., Chen, Y., & Chawla, P. (1996). Nonverbal behavior and nonverbal communication what do conversational hand gestures tell us? In Zanna, M. P. (Ed.). *Advances in experimental social psychology*. (pp. 389–450). San Diego, CA, US.
- Lányiné Engelmayer Á. (2017). *Intellektuális képességszavar és pszichés fejlődés*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest.
- Lengyel Zs. (1997). *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mandal, F. B. (2014). Nonverbal Communication in Humans. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 24(4), 417–421.
- Martin, A., O'Connor-Fenelon, M., & Lyons, R. (2010). Non-verbal communication between nurses and people with an intellectual disability: a review of the literature. *Journal of Intellectual Disabilities*, 14(4), 303–314.
- Martin, P., & Bateson, P. (2007). *Measuring Behaviour: An Introductory Guide*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Marton K. (1995). A kommunikáció szerepe a fogyatékos személyek szocializációjában. In Zászkaliczky P. (szerk.). *„Önmagában véve senki sem”*. (pp. 198–207). Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Marton K. (2008). Rejtőzködő fogyatékos-közösségek és a többségi társadalom. *Világosság*, 49(11-12), 233–239.
- Maton, K. I. (1993). A bridge between cultures: Linked ethnographic-empirical methodology for culture anchored research. *American Journal of Community Psychology*, 21(6), 747–773.
- Meggyesné Hosszu T. és Máténé Homoki T. (2013). *A társadalmi érzékenyítés módszertana kisgyermekkorban II*. Letöltve: 2021.03.10. URL: http://www.igyvk.hu/mentorhalo/tananyag/A_tarsadalmi_erzekenyites_modszertana_kisgyermekkorban_ii/index.html
- Mogyorósy-Révész Zs. (2019). Érzelmű regulációs változások krízisben és traumában – a helyreállítást segítő, pszichológiai tanácsadás során alkalmazható módszerek és gyakorlatok. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 20(3), 267–298.
- Orbán R. (2015). Tanulásban akadályozott gyermekek kognitív fejlesztésének lehetőségei. *Különleges Bánásmód*, 1(2), 81–86.
- Pearce, B. W. & Vernon, C. (2012). Coordinated Management of Meaning (CMM). In Griffin, E. A. (Ed.). *A First Look at Communication Theory*. (pp. 66–80). McGraw-Hill, New York.
- Pease, A., & Pease, B. (2006). *A testbeszéd enciklopédiája*. Park Könyvkiadó, Budapest.

- Phutela D. (2015). The Importance of Non-Verbal Communication. *The IUP Journal of Soft Skills*, 9(4), 43–49.
- Radványi K. (2005). A kommunikáció és a beszéd fejlesztése az értelmileg akadályozott gyermekeknél. In Varga I. (szerk.). *Speciális didaktika*. (pp. 28–66). APC-Stúdió, Szeged.
- Radványi K. (2007). *Az értelmi fogyatékosok ellátásának szakmai és intézményi feltételrendszere*. Magyarország Holnap. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal. Letöltve: 2019.07.10. URL: http://www.oktatasesgyermekeselykerekasztal.hu/hattertanulmanyok/06/radvanyi_ertelmi_fogyatekosok.pdf
- Radványi K. (2009). A beszéd és a nyelv alakulására ható tényezők, a kognitív képességek zavara értelmi fogyatékosok esetén. In Marton K. (szerk.). *Neurokognitív fejlődési zavarok vizsgálata és terápiája. Példák a bizonyítékon alapuló gyakorlatra*. (pp. 177–201). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Radványi K. (szerk.) (1994). *Az értelmi akadályozottak kommunikációja. Szöveggyűjtemény*. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Budapest.
- Regnard, C., Reynolds, J., Watson, B., Matthews, D., Gibson, L., & Clarke, C. (2007). Understanding distress in people with severe communication difficulties: developing and assessing the Disability Distress Assessment Tool (DisDAT). *Journal of intellectual disability research: JIDR*, 51(4), 277–292.
- Rohár A. (2016). Down-szindrómás személyek nyelvi képessége. *Gyógypedagógiai Szemle*, 44(3), 195–215.
- Schmehl J. (2006). *Az értelmi fogyatékosok nevelésében, oktatásában, fejlesztésében alkalmazott eljárások*. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest. Letöltve: 2021.04.24. URL: https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/3_1284_007_101030.pdf
- Shreve, E.G., Harrigan, J.A., Kues, J.R. & Kagas D.K. (1988). Nonverbal Expressions of Anxiety in Physician-Patient Interactions. *Psychiatry*, 51(4), 378–384.
- Speck, O. (1994). Értelmi akadályozottság és kommunikáció. In Radványi K. (szerk.). *Az értelmi akadályozottak kommunikációja I.* (pp. 7–25). Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Szabó B. (szerk.) (2006). *Ajánlások értelmileg akadályozott gyermekek, tanulók kompetenciaalapú fejlesztéséhez: Szövegértés szövegalkotás*. SuliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., Budapest.
- Szokolszky Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szőke-Milinte E. (2018). Kommunikációs zavarok. In Balázs L. H. és Tomes T. (szerk.). *Utak és útkereszteződések*. (pp. 107–116). Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, Eger.
- Tringer L. (2000). *Tabularium Psychiatriae*. Melania Kiadói Kft., Budapest.
- Tuffrey-Wijne, I. & McEnhill, L. (2008). Communication Difficulties and Intellectual Disability in End-of-Life Care. *International Journal of Palliative Nursing*, 14(4), 189–194.
- Urbán É. I. (2007). A környezet befolyásoló hatása a szorongás kialakulásában, állandósulásában. *Új pedagógiai Szemle*, 57(1), 70–89.
- Vanier, J. (1995). *A közösség*. Vigilia Kiadó, Budapest.
- Varga M., Dávid M., Hatvani A., Héjja-Nagy K., & Taskó T. (2008). *Pszichológia elméleti alapok*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. Letöltve: 2021.03.17. URL: <https://uni-eszterhazy.hu/hefop-palyazat/pszielmal/index.html>
- Wacha I. (2011). *Nem csak szóból ért az ember*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Watzlawick, P., Beavin, J. A., & Jackson, D. D. (2003). A kommunikáció két axiómája. In Horányi Ö. (szerk.). *Kommunikáció I.* (pp. 98–101). General Press, Budapest.
- Yoder, P. & Symons, F. (2010). *Observational Measurement of Behaviour*. Springer Publishing Company, New York.

The characteristics of the nonverbal communication forms between persons with intellectual disabilities living in a group home and their assistants

Usage of gestures

ABSTRACT

Background and goals: The communication processes of persons with intellectual disability are in many cases hindered (Radványi, 2007), hence a lot of nonverbal signs, which work as visual reassurance for the processing of verbalised information (Pease & Pease, 2006), gain significance. In intellectual disabilities, at the same time, perception, as well as the mode, the process and the intensity of information processing can differ from the typical (Radványi, 1994). Systematic observation and analysis of these processes can help understanding the nonverbal communication of persons with intellectual disabilities and what communication roles they uptake (Marton, 1995).

Method: In our case study we conducted a qualitative and quantitative analysis of the nonverbal communication of 4 members of a given group home at fixed time intervals – during the preparation and consumption of the collective dinner in the evenings – based on videotapes. We observed the interactions carried out between the inhabitants¹⁰ targeted towards each other and towards two assistants¹¹ in two different communication styles. Since the practice of a „silent dinner” – during which no verbal communication is being performed – is incorporated in the traditions of the given group home, the characteristics of „talking” and „silent” events have been included as well.

Results: The illustrative gestures which confirm the verbal content in general (Wacha, 2011), were mainly used for self-expression by the inhabitants. Our findings – compared to the preceding studies / theories (Hódy 1981) – confirm that the so-called leading gestures are more likely to be used by the dominant party. Persons with intellectual disabilities who are having trouble in expressing themselves, can react with anxiety towards a situation filled with tension, which can manifest itself in forms of gestures as well. Interpreted in the light of Horányi's study discussing the participative model (Horányi, 2006), the illustrative gestures can be used as a tool by the inhabitants to overcome the wide gap between the two communicational subcultures of the inhabitants and their assistants.

Conclusions: The neurotypical persons who support persons with intellectual disabilities have a significant effect on the communication roles taken up by the supported persons, as well as on the content and dynamics of their interactions. In view of this, it seems indispensable that the supporting persons consciously have to move to the background and that situations of symmetrical communication should be initiated.

Keywords: intellectual disability, adult, nonverbal communication, gestures, group home

---

---

^{10.} Persons with intellectual disabilities living in the group home used as basis for our research.

^{11.} Those neurotypical members of the group home, who provide support for the persons with intellectual disabilities in their everyday situations.

A gesztusok használata

Értelmileg akadályozott lakók és segítők megfigyelése

Az értelmileg akadályozott ember olyan értelmi fogyatékos ember, akinek minden nap segítségre van szüksége.

Segítséggel tud tanulni.

Segítséggel érti meg a dolgokat.

A segítők az értelmileg akadályozott embereket támogató személyek.

Az értelmileg akadályozott embereknek más emberek beszédének a megértéséhez

támogatásra van szükségük.

Az emberek sokszor nehezen értik meg

az értelmileg akadályozott emberek gondolatait.

Beszéd közben sokszor mutogatunk.

A mutogatást gesztusoknak nevezzük.

A gesztusokat sokféleképp használjuk.

A gesztusok segítenek megérteni a beszédet.

A gesztusok segítenek a gondolatunkat jobban kifejezni.

A gesztusokkal irányítjuk a másik embert.

A gesztusok kifejezik az érzéseinket.

Videófilmre vettünk beszélgetéseket.

A videófilmen megfigyeltük,

hogyan használják a gesztusokat a felnőtt emberek.

Az értelmileg akadályozott felnőttek sokszor gesztusokkal fejezik ki a gondolatukat.

Az értelmileg akadályozott felnőttek ritkán használják irányításra a gesztusokat.

Az értelmileg akadályozott ember gesztusai megmutatják a szorongást is.

A szorongás azt jelenti,
hogy valaki fél, bizonytalan.

Az értelmileg akadályozott emberek egymás között kevés gesztust használnak.

Az értelmileg akadályozott emberek több gesztust használnak,
amikor a segítőkkel beszélgetnek.

A gesztusok segítenek,
hogy jobban megértsük egymást.

Fontos, hogy figyeljünk egymásra.

Fontos, hogy legyünk türelmesek.

Tiszteljük egymást.

Mindenki mondhassa el a gondolatait.